

תשובה לדברי הרב משה צארום

הרב חננאל סרי

גם לאחר קריאת מאמרו של הרב משה צארום הי"ו, ולמרות כל מעלותיו הרבות, לא מצאתי דבר שיש בו לשנות את תוכן מאמרי. גישתו של מו"ר הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל, היתה ברורה ויציבה, שמענוה מפיו ועסקנו בבירורה לא פעם ולא פעמיים. בכל שנה בזמן שעסקנו בקריאת שיר השירים, בשבת של חג הפסח, היה חוזר על דבריו, ובוודאי שהכיר ודן בפסיקת הרמב"ם בהלכות מלכים כחלק מגישתו זו.

שורש ההבדל בהבנתה של סוגיה זו, נעוץ בהבדלי הגישות הלמדניות, שאותו ביקשתי להציג במאמר. גישתו של הרב צארום תואמת לגישות רבות וחשובות הקיימות בעולם התורה. אולם עקרונות היסוד השונים של שתי הגישות הופכות את התוצאות שלהן להיות שונות מאוד. עקרונות היסוד נוגעים בעיקר לנקודות אלו:

א. האם יש ללמוד את ספרו של הרמב"ם כספר עצמאי, או שיש לקראו לאור הפרות מוקדמת עם סוגיות התלמוד (בקריאה ראשונית)?

ב. האם נדרשת התייחסות למכלול דבריו ומאפייניו של הרמב"ם?

ג. כיצד מתמודדים עם סתירות שמתגלות במהלך הלימוד?

במאמרי, לא ציינתי כיצד בסופו של דבר מוסברת הסוגיה, כיון שכפי שהסברתי, אפילו אם לא ימצא הסבר כזה, מדובר בקושיא ולא בתיובתא;¹ כלומר, קושי שאין בכוחו לשנות את הפסיקה, כיון שאינו קושי מהותי (מהסיבות שפירטתי שם). קושי מסוג זה, אינו מכריע, מאחר שגם אם אנו לא מוצאים לו תשובה, עדיין יתכן שיבואו גדולים מאיתנו וימצאו לה מענה.

ואכן, לבעיית סוגייתנו, פירושו של מארי חיים כסאר, 'שם טוב' על הרמב"ם,² משלים את החסר. הר"ח כסאר, שגדל בתימן באותה סביבה של הרב קאפח בעיר צנעא,³ ולמד באותם בתי מדרש,⁴ מבאר שרבנו פסק רק את דברי שמואל שהובאו על ידי רב

1 על הבחנה זו ראה דבריו של מו"ר הרב קאפח בפירושו להלכות ברכות (י ח), עמ' תרמג, הערה טו.

2 משנה תורה עם פירוש שם טוב, ירושלים התש"ן, ספר שופטים (הל' מלכים ה יב), עמ' תסד.

3 ראה הרב אהרן קאפח, 'הגאון ר' חיים בר' שמואל כסאר זצ"ל', יריעות אהרן, ירושלים תשס"ג, עמ' 185-187.

4 אם נדייק, נאמר באותם בתי כנסת, ראה הר"י קאפח, כתבים ב, עמ' 865.

יהודה, אולם את דברי רב יהודה עצמו, הוא דחה. יש איסור לצאת מבבל לשאר ארצות, אולם לא לארץ ישראל, ובוודאי שארץ ישראל איננה יכולה להיקרא 'שאר ארצות'!

הפסוק "כִּבְלָה יוֹכָאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" (ירמיה כז כב) אינו יכול להיות מקור גמור, ולו רק בשל הקושי שהועלה כבר בגמרא, שהפסוק מדבר על כלי המקדש ולא על אנשים, ולא נמצא לו פתרון. הסבר הַדְּעָה שהביאה פסוק זה יכול להיות רק אם הוא בא לחזק את האיסור בדרך של אסמכתא בלבד.⁵ מסיבה זו בוודאי שאין ללמוד ממנו שמדובר באיסור בעל תוקף של "עֲשֵׂה", כדברי רב יהודה, שהרי אין הוא פשט הפסוק.⁶

גם הסברא לאיסורו של שמואל האוסר לצאת מבבל ברורה, כפי שהסביר רש"י, שהדבר נובע מכך ששם ישנן ישיבות המרביצות תורה תמיד, ובמקום אחר לא ימצא אדם תורה ברמה כזו.⁷ בכל אופן, ברור לגמרי שרבנו לא הביא ממה שנאמר בסוגיה זו על שלוש השבועות שום דבר, ובוודאי שלא פסק אותן להלכה. תמוה בעיני כיצד מלשון הרמב"ם ניתן ללמוד שיש איסור כלשהו למי שמתגורר בחוץ לארץ ואינו בבבל, לעלות לארץ ישראל, זאת מניין? כל מה שנאמר הוא שיש איסור ירידה מבבל לשאר ארצות. לפיכך, מדובר בשלוש רמות:

- א. ארץ ישראל – הכל מעלין לה, ואין מורידין ממנה.
- ב. בבל – במעמד ביניים, יכולים לעלות ממנה לארץ ישראל, אולם לא לצאת ממנה לשאר ארצות.
- ג. כל שאר הארצות – בדרגה הנחותה ביותר, מעלות לבבל ולארץ ישראל, אולם אין יוצאין אליהן, לא מבבל ובוודאי לא מארץ ישראל.

רק בדרך זו ניתן להבין את ההלכות המעניקות סיוע לבני זוג או לעבד כנעני שרוצים לעלות לארץ ישראל (הל' אישות יג יט-כ; הל' עבדים ח ט-י), הלכות שלפי הסבריו

5 עתה ראיתי שגם הרב משה צוריאלי הלך בדרך זו, בספרו: אוצרות התורה, ב, בני ברק תשס"ה, עמ' 998-997.

6 ניתן היה אף להוסיף ולומר, שלא יתכן ללמוד מפסוקו של נביא העומד בבית ראשון, על איסור שעתיד להיקבע לאחר חורבן בית שני. כמו כן, אם מדובר בהשבעה שמשיב'ה את ישראל לאחר החורבן השני, מיהו הנביא שעמד אחר חורבן הבית השני שיודיענו על איסור זה? שאלה זו עולה גם על המבינים שזו כוונת הפסוק בשיר השירים. אם לא נאמרו הדברים בגמרא כאסמכתא, הכיצד יתכן ששלמה בונה הבית הראשון, עוד לפני שנגזרה גזרת החורבן יתאר את השבועה שהשיב'ה את ישראל על הגלות?!

7 עיין פירושו של מו"ר הרב קאפח (הל' מלכים ה טו, עמ' רעב, הערה יב), בו הוא דוחה את דברי הלח"מ, ותמך כיצד ניתן להפוך את הטומאה (=אדמת בבל) לקדושה. הסברו לדברי רש"י והרמב"ם הוא, שבבל למרות טומאתה, לפחות התורה שמצויה בה מקדשת את לומדיה, אבל בוודאי לא אדמתה. ארץ ישראל לעומת זאת, היא לבדה קדושה מצד עצמה, ואף אם אנו מוצאים בה דברים קשים, הרי הם מצד תושבים טמאים שנמצאים עליה. ובמפורש כתב, שאיסור היציאה מבבל קיים לדעתו רק לשאר ארצות שבהם אין לא קדושת אנשים של תורה ולא קדושת הארץ שנבחרה על ידי הקב"ה.

של הרב צארום, בהיותן עוסקות באנשים יחידים היו אמורות להיות פעולות-איסור שיש למונען, ובוודאי לא לתת לעושים אותן העדפה כלשהי, כפי שקורה.

את דבריו של הרמב"ם באיגרתו הסברתי על פי טענת הר"י קאפח, שלצורך הטפה וחיזוק לא נמנע רבנו מלהשתמש בדרשות חז"ל, אף שאינו מקבל אותם כפירושו הפשוט של המקרא. דרך זו אין בה שום רע, כיון שהיא מדריכה למידות חכמים והנהגותיהם, ומקור הדברים אינו עקרוני כשעוסקים בתחום הדרשנות. זה היה מנהגם של חז"ל מאז ומעולם, כפי שניתן לראות בכל האסמכתות שלימדו לתלמידיהם. בשל כך כל מי שיבוא להסיק ממקומות אלו על תוקפם של הדברים (דאורייתא, דברי קבלה, דרבנן, או סתם הנהגה טובה) יעשה טעות.

את מנהגו זה של הרמב"ם ניתן למצוא במקומות רבים, וכמה מהם כבר ציינתי:

- א. פרשת קין והבל – במשנה תורה הלכות בית הבחירה ב ב, שהיא בניגוד לפירושה במורה הנבוכים ח"ב ל.
- ב. הכנסת האורחים של אברהם אבינו – במשנה תורה הלכות אבל יד ב, שאינה כהסבר כל אותה הפרשה במורה הנבוכים ח"ב מב (וראה גם מו"נ ח"א יג הערה 4).
- ג. סולם יעקב – במשנה תורה הלכות יסודי התורה ז ג, ולעומתו במורה הנבוכים פירושים שונים: אחד בפתיחה לספר, השני בח"א טו, ופירוש שלישי בח"ב י.

על עצם השימוש בפסוקים שלא במשמעם האמיתי ראה גם בהלכות סוטה ג ב, שכך נוהג גם בית דין הגדול. ומעין זה מצאנו שהרמב"ם עשה גם במו"נ ח"ג יז, כשהוא מציין את חשיבות הזהירות בצער בעלי חיים, והוא אומר ש"צער בעלי חיים – דאורייתא", בעוד שדעתו באמת שהוא רק מדרבנן, כפי שפסק בהלכות רוצח ושמירת נפש יג ט. כמו כן ראה הקדמת רבנו למורה נבוכים בסיבה החמישית לסתירות וניגודים.

אמנם כפי שכתב הרב צארום, אין דרכו של הרמב"ם להתיירא ולשנות דעותיו מפני איש, אך מצד שני, כפי שהרמב"ם הסביר בפתיחת המורה, יש מקום להתחשב בדעותיהם של אנשים שעדיין לא החכימו, וכדי שלא ישתבשו יש לבאר להם לפי מה שמתאים לרמתם, עד שיוכלו להשיג דברים ברמה גבוהה יותר. וכך נהג רבנו במעשהו המתמיה באגרת תימן,⁸ שבו גילה את מסורת משפחתו בענין הקץ, לאחר שהרפה לבאר את חומרת העיסוק בחישובי קיצין, ואין להבין את מעשהו זה כי אם לפי מה שהסברנו כאן, וכפי שסינגר הוא עצמו באותה איגרת על חישוב הקץ של רס"ג.⁹ כך גם כל המקומות שאותם ציין הרב צארום, אשר בהם הרב קאפח טוען טענות דומות, כל אלו

8 עמ' מח במהדורת הרב קאפח.

9 שם, עמ' מ-מא.

הינם מקומות שבצורה מובהקת עיסוקם בנושאים עמוקים, שאותם ציין הרמב"ם כראויים להסתרה (עולם הבא, תחית המתים וכדומה).

בנוגע לפירושו של שיר-השירים. הרב צארום כורך את כל הפירושים יחדיו, וכך הוא עושה עם כל הדעות התנאיות שמופיעות במדרש שיר השירים רבה. כיצד יתכן שנצטרך לצאת ידי חובת כולם, כשהם עצמם חלקו לעתים זה על זה? ברור שכל אדם צריך לאמץ לו דעה אחת ועימה ללכת בצורה עקבית. ישנם אמנם מקומות בהם גם הפרשנות על האדם הפרטי וגם הפרשנות על כלל ישראל, יפָּרְשוּ את הפסוק באותו כיוון, אולם במרביתם של המקומות ישנו הבדל גדול בין שגייה באהבת האל של האדם הפרטי במוכן של 'שויתי ה' לנגדי תמיד', ובין קשרי האהבה שמתקיימים בין כנסת ישראל לקב"ה.